

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан Герггара белхан программа

(коьртачу йукьарчу дешаран хьукматийн 5-9– чу классашна)

Чулацам

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан йукьара характеристика

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет Иаморан Иалашонаш

Дешаран планехь «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан меттиг

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан чулацам

Коьртачу йукьарчу дешаран тегIанехь «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет карайерзоран

кхочушдан лору жамIаш

Личностни жамIаш

Метапредметни жамIаш

Предметни жамIаш

Тематикин планировани

Коьртачу йукъарчу дешаран тегланехъ нохчийн меттан Герггара белхан программа кечйна коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан (Россин серлонан министерствон 2021 шеран хIутосург беттан 31-чу дийнан № 287 йолу ома, Россин Федерацин юстицин министерствос дIайаздина 2021 шеран хьабтан беттан 5-чу дийнахь, дIайаздина Лобмар – 64101) (кхин дIа – КИД ФПДС), кхетош-кхиоран Герггарчу хьесапехь программин, РФ-н серлонан министерствон Коллегис 2019 шеран эсаран беттан 1-чу дийнахь тIечIагIийнчу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран Концепцин, Нохчийн меттан институтан Илманан кхета-шоно тIечIагIийнчу нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран Концепцин (2022 шеран хIутосург беттан 12-чу дийнан № 3 йолу Протокол) буха тIехь, коьртачу йукъарчу дешаран Коьрта дешаран программа карайерзоран жамIийн классашка дIасабекъна толлу лехамаш тидаме а оьцуш.

ДОВЗИЙТАРАН КЕХАТ

Герггара программа хЮттийна нохчийн меттан хъехархочунна ишколан дешаран хИнцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хЮттош, методически гЮ-накъосталла даран Iалашонца.

Герггарчу белхан программо хъехархочун таро хуьлуйтур йу:

1) нохчийн мотт хъехаран процессехъ коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехъ билгалдаьхначу Iаморан личностни, метапредметни, предметни жамIашка кхачош долу хИнцалера некъаш кхочушдан;

2) Коьртачу йукъарчу дешаран Герггарчу коьртачу дешаран программица; кхетош-кхиоран Герггарчу программица (йукъарчу дешарехула йолчу федеральни дешаран-методикин цхъьнакхетараллин сацамца магийна, 2020 шеран асаран беттан 2-чу дийнан № 2/20 йолу протокол); РФ-н серлонан министерствон Коллегис 2019 шеран эсаран беттан 1-чу дийнахъ тIечIагIийнчу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хъехаран Концепцица; Нохчийн меттан институтан Iилманан кхеташоно тIечIагIийнчу нохчийн мотт а, нохчийн литература а хъехаран Концепцица (2022 шеран хIутосург беттан 12-чу дийнан № 3 йолу Протокол) догIуш Iаморан кхочушдан лору жамIаш а, Iаморан шерашца «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан чулацам а къасто а, хЮттамца дIанисбан а;

3) билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Iаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дIасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темиин Iаморан коьчал карайерзорхъама йалийнчу дешаран гIуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечйан.

Личностни а, метапредметни а жамIаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехъ нохчийн мотт хъехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функционални тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллех, суртхЮтторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тIекаренан хъелашкахъ нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тIекаренан а, оила йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адамашна йукъахъ уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-ойла а кхолларехъ дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оьздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гIирс бу.

Ишколехъ нохчийн мотт Iамор тIехъажийна ду дешархочун оьздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, оилайар, иэс, суртхЮттор, ша кхочушден дешаран гIуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Iаморан чулацам иштта тIехъажийна бу функционални говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан мах хадоран, цунах оилайаран, шен Iалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукъараллин

дахарехъ дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гІуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехъ коьртаниг ду.

Цаьрца догІуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Іаморан метапредметни, предметни жамІийн ларамехъ, Іаморан чулацамехъ (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функционални тайпанаш»).

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ІАМОРАН ІАЛАШОНАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран программашца нохчийн мотт Іаморан Іалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгІа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тІекаренан гІирсе а санна кхетаме йукъаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гІирс, йукъараллин уьйр кхолларан гІирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дІахІоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гІирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан оздангалла а практикехъ карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехъ тайп-тайпанчу

грамматически гІирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гІуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а тІекаренан хьелашкахъ гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гІирс санна караберзор;

ойланан гІуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Іаморехъ дустаран, анализан, синтезан, жамІдаран, тайпанашка дІасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дІахІитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функционални говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехъ йолчу текстийн чулацам тидаран, царах кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маьІнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гІуллакхах, йукъарчу маьІнех, маьІнин дІахІоттамах, авторан коммуникативни Іалашонах, меттан гІирсийн гІуллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

ДЕШАРАН ПЛАНЕХЪ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)»

ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

Коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догӀуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Iамо декхарийлахь долу предмет а йу.

Герггарчу белхан программехь балийна «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан чулацам богӀуш бу КИД ФПДС а, коьртачу йукъарчу дешаран Герггарчу коьртачу дешаран программица а.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Iаморна билгалдаькхина 476 сахьт:
5 классехь – 102 сахьт (кIиранахь – 3 сахьт), 6 классехь – 102 сахьт (кIиранахь – 3 сахьт), 7 классехь – 102 сахьт (кIиранахь – 3 сахьт), 8 классехь – 102 сахьт (кIиранахь – 3 сахьт), 9 классехь – 68 сахьт (кIиранахь – 2 сахьт).

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а.
Лингвистика маттах лаьцна Иилма санна.
Лингвистикин коьрта дакъош.

Мотт а, къамел а

Мотт а, къамел а. Барта а, йозанан а къамел, монолог а, диалог а, полилог.

Къамелан гIуллакхан тайпанаш (къамел дар, ладогIар, йешар, йаздар), церан башхаллаш.

Дахарехь биначу тидамийн буха тIехь а, Иилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Иилманан-кхетапе литература йешаран буха тIехь а барта монологан аларш кхоллар.

Йешна йа ладогIна текст, цу йукъахь дуьйцуш волчун йуьхь хуьй-цуш а, барта схьайийцар.

Лингвистически теманашна а (Iамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тIехь йолчу теманашна а диалогехь дакъалацар.

Маршалла хаттаран, Iодикайаран, дехаран, баркаллин къамелан кепаш.

Дахарехь а, книгаш йешарехь а зеделлачунна, чулацаман суьртана тIе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукъахь сочиненеш-миниатюралаш а).

ЛадогIаран тайпанаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран тайпанаш: Iаморан, довзийтаран, хьажаран, лехаман.

Текст

Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан тема а, коьрта ойла а. Текстан микротема. Коьрта маъIна чулоцу дешнаш.

Къамелан функционални-маъIнин тайпанаш: суртхIоттор, дийцар, ойлайар; церан башхаллаш.

Текстан композиционни дIахIоттам. Абзац текст композиционни-маъIнин дакъошка йекъаран гIирс санна.

Текстан дакъош а, предложенеш а вовшахтосу гIирсаш: дешан кепаш, цхьанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххьийн цIерметдешнаш, дешан йухаалар.

Дийцар къамелан тайпа санна. Дийцар.

Текстан маъIнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн, абзацийн, текстехь предложенеш вовшах-тосучу гIирсийн а, кепийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехь).

Йешначу йа ладогIначу текстан чулацам ма-барра а, хоржуш а, бацбина а схьабийцар. Дийцархочун йуьхь а

хуйцуш, текстан чулацам схъабийцар.

Текстан хаамаш хийцар: текстан цхъалхе а, чолхе а план.

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционални тайпанех лаьцна йукъара кхетам (буьй-цучу маттах, функционални стилех, исбаьхъаллин литературун маттах).

МЕТТАН СИСТЕМА

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Фонетика а, графика а лингвистикин дакъош санна.

Аз меттан дакъа санна. Озан маьІна къасторан гІуллакх. Нохчийн меттан мукъачу аьзнийн къепе.

Нохчийн меттан мукъазчу аьзнийн къепе.

Элпийн а, аьзнийн а дазар. Нохчийн алфавитан хІоттам.

Мукъа аьзнаш: деха а, доца а.

Мукъаза аьзнаш: къора а, зевне а.

Сонорни мукъаза аьзнаш.

Къамел дарехь аьзнийн хийцадалар. Фонетически транскрипцин элементаш.

Нохчийн маттахь дешдакъа. Дешдакъа дешан дакъа санна.

Тохар.

Дош фонетически къастор.

Орфоэпи лингвистикин дакъа санна.

Интонаци (йиш), цуьнан функцеш. Интонацин коьрта элементаш.

Орфографи

Орфографи лингвистикин дакъа санна.

Й элпан нийсайаздар.

Къасторан **ь, ъ** хъаьркийн нийсайаздар.

Лексикологи

Лексикологи лингвистикин дакъа санна.

Дош – меттан коьрта дакъа. Цхъа маьІна долу а, дукха маьІнаш долу а дешнаш; дешан нийса а, тІедеана а маьІна.

Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.

Лексически дошамийн тайпанаш а (маьІнин дошам, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш), ненан меттан дешнийн хъал карадерзорехь цара ден гІуллакх а.

Цена нохчийн а, тІеэцна а дешнаш.

Фразеологи

Фразеологизмаш, церан маьІна, царах пайдаэцар.

Фразеологически эквиваленташ оьрсийн маттахь.

Фразеологически дошамаш.

Дешан хІоттам а, дошкхолладалар а

Морфема меттан уггар жима маъІне дакъа санна.
Морфемийн тайпанаш.

Дешан лард а, чаккхе а. Орам, дешхълалхе, суффикс.

Цхъанаораман (гергара) дешнаш.

Дошкхолладалар а, дошхийцадалар а.

Нохчийн маттахъ дешнаш кхолладаларан коьрта кепаш. Дешнаш кхолладаларехъ а, хийцадаларехъ а морфемашкахъ мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн хийцадалар.

Дешнаш кхолладаларан морфемни кеп (дешхълалхенан гІоьнца, суффиксан гІоьнца, дешхълалхенан а, суффиксан а гІоьнца). Лардаш вовшахкхетарца дешнаш кхолладалар. Чолхе дешнаш. Чолхе-дацдина дешнаш.

Дешан морфемни анализ.

Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Морфологи лингвистикин дакъа санна.

Коьрта къамелан дакъош. Къамелан дакъойн семантически, морфологически, синтаксически башхаллаш.

Коьрта къамелан дакъош, церан грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически гІуллакх.

Цердош

Цердош къамелан дакъа санна. Цердешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ цердешан гІуллакх.

Долахъ а, йукъара а цердешнаш. Цердешнийн грамматически классаш. Цердешнийн терахъ. Цхъллин йа дукхаллин терахъан кеп бен йоцу цердешнаш.

Цердешнийн легарш. Диъ легар. Дожарийн маъІна.

Цердешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазьар.

Цердешнаш кхолладаларан некъаш.

Цердешнаш морфологически къастор.

Долахъ цердешнийн нийсайаздар.

Цердешнашца *ца* нийсайаздар.

Оьрсийн маттара тІеэцначу цхъадолчу цердешнийн нийсайаздар.

Синтаксис. Къамелан оьздангалла. Пунктуаци

Синтаксис лингвистикин дакъа санна.

Дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а нохчийн меттан синтаксисан дакъош санна. Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетаран коьрта тайпанаш (цІеран а, хандешан а).

Предложени а, цуьнан билгалонаш а. Предложенийн тайпанаш, аларан Іалашоне а, эмоцин билгалоне а хъаьжжина.

Дийцаран, хаттаран, тІедожоран; айдаран а, айдаран йоцчу а предложенийн маъІнин а, интонацин а башхаллаш.

Предложенин коърта меженаш (грамматически лард).

Подлежащи а, сказуеми а предложенин коърта меженаш санна.

Сказуемин подлежащица барт хилар.

Грамматически лардийн масалле хъаъжжина,
предложеныйн тайпанаш: цхъалхе, чолхе.

Йаържина а, йаржаза а предложенеш. Предложенин коъртаза меженаш: къастам, кхачам, латтам. Къастам а, и гайтаран тайпаналлин гИрсаш а. Кхачам а (нийса а, лач а), и гайтаран тайпаналлин гИрсаш а. Латтам а, и гайтаран тайпаналлин гИрсаш; маЪне хъаъжжина, латтамыйн тайпанаш (хенан, меттиган, даран суъртан, Іалашонан, бахъанин, бараман).

Предложенин цхъанатайпана меженаш, къамелехъ цара деш долу гУллакх. Цхъанатайпанчу меженашца йолчу предложеныйн интонацин башхаллаш.

Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долу предложенеш.

Тедерзарца йолу предложени, интонацин башхаллаш.

Тедерзар а, и гайтаран гИрсаш а.

Цхъалхечу предложенин синтаксически анализ.

Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш.

Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш пунктуационни кечйар.
Диалог.

Йозанехъ диалог пунктуационни кечйар. Пунктуаци лингвистикин дакъа санна.

КОЪРТАЧУ ЙУКЪАРЧУ ДЕШАРАН ТІЕГІАНЕХЪ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМІАШ

ЛИЧНОСТНИ ЖАМІАШ

Коъртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамІашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гУллакхийн цхъааллехъ, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синъоъздангаллин мехаллашца, йукъараллехъ тІеэцначу низаман бакъонашца, норманашца догІуш а долуш, цул сов, жамІаша ша-шен довзарехъ, ша-шен кхетош-кхиорехъ, ша-шен кхиорехъ адаман чоъхъара хъелаш кхолларехъ аьтто а бо.

Коъртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамІаша гайта деза позитивни мехаллех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепен буха тІехъ а, кхетош-кхиоран гУллакхдаран коърта некъаш кхочушдарехъ а гУллакхдаран зеделларг совдаккхар, цу йукъахъ кху декъахъ:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакъонаш тІеэца а

кийча хилар, кхечу адамийн бакьонаш, маршо, бакьдолу хьашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукьараллин, виначу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакьалацар, цу йукьахь нохчийн маттахь йазийнчу литератури производенешкахь гайтинчу хьелашца дустарехь дакьалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тЕцаэцар; адаман дахарехь тайп-тайпанчу йукьараллин институташа дечу гIуллакхах кхетар; коьртачу бакьонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукьараллин норманех, нохчийн маттахь йазийнчу литератури производенешкарчу масаллийн буха тЕхь кхийнчу поликультурни йукьараллехь адамийн вовшашца йолчу йукьаметтигийн бакьонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гIуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гIо дан гIертар; ишколан шайн урхаллехь жигара дакьалацар; гуманитарни гIуллакхдарехь дакьалаца кийча хилар.

Патриотически кхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гIуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Илманца, исбаьхьаллица, тЕман хьуьнаршца, халкъан кьинхьегаман кхиамашца, (цу йукьахь исбаьхьаллин производенешкахь гайтинарш а), мехала йукьаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Iаламан а тIаьхьало, хIолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синьобздангаллин кхетош-кхиоран:

гIиллакх-обздангалла къасточу хьелашкахь обздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукьахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткьа иштта обздангаллин, бакьонийн норманашка хьаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хIуманан хин йолчу тIаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукьараллехь лело ца догIу гIуллакхаш адамийн леларан норманашца а, бакьонашца а цхьаьна ца догIу гIуллакхаш жигара тЕцаэцар; шен а, йукьараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жобпалла а.

Эстетически кхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех, ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тЕIаткъамах кхетар; зIенан а, ша-шен гайтаран а гIирсех санна исбаьхьаллин культури мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтаре гIертар

Физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:

шен дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна тIе а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могошаллина жобпаллехъ хилар а, дахаран могошчу кепана тIехъажам хилар а (аьхна кхача, гигиенин бакьонаш ларйар, дIанисийна дешаран а, садаIаран а раж; диллина физически жигаралла); тIаьхъенех кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар, наркотикашка марзвалар), физически (а, синIаткъаман а, могошаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тIецаэцар; кхерамзаллин бакьонаш ларйар, цу йукъахъ ишколан меттан дешаран процесехъ интернет-гуонехъ кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукъараллин, хааман, Iаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукъахъ шена зеделлачух кхеташ а, кхин дIа йолу Iалашонаш хIиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тIеэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гIирсех нийса пайдаэцар, цу йукъахъ нохчийн маттахъ йазйинчу литературин произведенешкарчу масалшна тIе а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу стагера а гIалат дала бакьо хилар къобалдар.

Къинхъегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукъараллин а хьажаман практикин хьесапаш (добзалан, ишколан, гIалин, мехкан дозанехъ) кхочушдарехъ жигара дакъалаца тIехъажам хилар, цу тайпана гIуллакх дIадоло, план хIотто а, ша кхочушдан а хьуьнар хилар;

корматаллаш а, тайп-тайпана къинхъегам а практикехъ Iамо догдар, цу йукъахъ Iамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тIехъ а; къинхъегаме а, къинхъегаман жамIашка а ларам хилар; шен а, йукъараллин а хьашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хьесапийн шен траектори дIахIоттор; хиндолчух долу шен хьесапаш схьадийца хаар.

Экологин кхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехъ хьесапаш кхочушдархьама йукъараллин а, Iаламан а Iилманийн декъехъ долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хIоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тIаьхъалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хьекъале а, нийса а схьаала хаар;

экологин культурин тIегIа лакхайаккхар, экологин проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тIецаэцар, цу йукъахъ экологин проблемаш ойбу литературин прозведенеш йовзарца кхиьнарш а; Iаламна, йукъараллина, технологина йукъахъ долчу хьелашкахъ гражданина а, хьаштхочо а санна айхьа дан дезачух кхетар; экологин хьажаман практикин гIуллакхдарехъ дакъалаца кийча хилар.

Илманан довзаран мехаллин:

адаман а, Iаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Iаламан а, йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Илманан кхетамийн вайн заманан къепаца гIуллакхдарехь кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гIирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гIуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тIехъажам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало гIертар а.

Дешархо йукъараллин а, Iаламан а гуонан хийцалучу хьолех воларан:

йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гIуллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин гIуллакхдарца, ткъа иштта доьзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зIе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш;

билггал доьчу хьелашкахь зIе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тIеэца кийча хилар; практически гIуллакхдарца шена хууш долчун тIегIа лакхадаккхарехь билггал доьчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Iама хаар а, цхьаьна гIуллакхдарехь кхечарна зеделлачух девза гIуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тIеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш кьен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хIоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикаин, йукъараллин, Iаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Iаткъам бар, Iалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тIаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, Iаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тIаьхьалонийн мах хадо; Iаткъамечу хьолан мах хадо, тIеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тIаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хIоттинчу хьолехь диканиг лаха хаа; кхиаман гарантти йоцуш, гIуллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМИАШ

1. Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

Коьрта маьIнин дараш:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дIасадекъаран ладаме

билгало, жамІдарна а, дустарна а бахъанаш, кхочушйечу анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хъаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дІасадекъа;

низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а къасточу факташ-кахъ, хаамашкахъ, тидамашкахъ гучудаккха; низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а гучудаккхаран критереш йала;

хІоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Іаморехъ бахъанин-тІаьхъалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогІу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамІаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехъ дешаран хъесап кхочушдаран кеп шен лаамехъ харжа, кхочушдаран вариантш йустуш а, гІолехъ вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуш а.

Коьрта лехаман дараи:

хаттарех пайдаэца мотт Іаморехъ хааран лехаман гІирсах санна;

хьолан бакъ долчун а, лууш долчун а йукъара цхъаьнацадогІург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лобхуш дерг а шен лаамехъ дІахІотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а тІечІагІйан;

дарийн алгоритм хІотто, дешаран хъесап кхочушдарехъ цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахъанин-тІаьхъалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дІахІитторехъ ша хІоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехъ схъаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадо;

биначу тидаме, талламе хъаьжжина, жамІаш ша кепе дало; схъаэцна жамІаш бакъхиларан мах хадоран гІирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дІа хила тарлуш долу кхиар а, тера догІучу хьелашкахъ церан тІаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу хьелашкахъ а, контексташкахъ а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хъесапе а, йалийнчу критерешка а хъаьжжина, хаамаш лахарехъ а, схъакъасторехъ а тайп-тайпанчу кепех, гІирсех, жоп дехарх пайдаэца;

тексташкахъ, таблицашкахъ, схемашкахъ белла хаам схъакъасто, талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамІ дан;

чулацамехъ болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хъаьжжина, текстан мах хадорхъама а, дешаран хъесапаш кхочушдаран Іалашонца оьшучу хаамах кхетархъама а ладогІаран а, йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хІиттийнчу Іалашонашка хъаьжжина, цхъана йа масех хьостанера

хаамаш схъаэцархъама, жамІдархъама, къепе балорхъама маЫнин йе-
шарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догІу тІечІагІдарш ка-
ро (цхъа оила, верси бакъйеш йа харцйеш йолу);

хаам луш йолу уггар гІолехъ кеп (текст, презентаци, таблица, схе-
ма) ша схъахаржа а, кхочушден хьесапаш, коммуникативни хІоттаме
хъаьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикаца,
церан вовшех йозуш хиларца гайта а;

хъехархочо йеллачу йа ша хІоттийнчу критерешца хааман тешаме
хиларан мах хадор;

хаамаш къепе бало а, эвсараллица дагахъ латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни дараш карадерзор

ТІекаре:

тІекаренан хьелашка, Іалашонашка хъаьжжина, хетарг кхолла а,
цунах кхета а, эмоцеш гайта; диалогашкахъ а, дискуссешкахъ а, барта
монологически къамелехъ а, йозанан тексташкахъ а ша (шена хетарг)
гайта;

тІекаренан ишарш йаран (дешнашца боцу) гІирсаш бовза,
йукъараллин хъаьркийн маЫнех кхета;

къовсаме хьелаш кхолладаларан бахъанаш довза, къовсамаш мал-
бан, дагадовла;

кхечеран дагахъ долчух кхета, къамелхочуьнца лараме хила, хъайн
дуьхьалонаш оздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дІаихъарехъ йийцаре йиллинчу темица догІу
хаттарш дала а, хьесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу тІекаренна
тІетарна а тІехъажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхьалхІот-
то, башхаллаш а, позицийн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически экспери-
ментан, талларан, проектан жамІаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Іалашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел да-
ран барам ша харжа, цуьнга хъаьжжина, иллюстрацин материалах
пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хІитто.

Цхъаьна гІуллакхдар:

билггал йолу проблема кхочушйарехъ тобанца а, ша а бен болх
гІолехъ хиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхъарлаьчна Іалашо кхо-
чушйарехъ вовшашца зІе хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш
хилар билгалдаккха;

цхъаьна гІуллакхдаран Іалашо йуьхъарлаца, цу Іалашоне кхача
цхъаьна дараш хІитто: гІуллакх дІасадекъа, барт бан, цхъаьна бечу
белхан процесс а, жамІ а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамІ дан,
куьйгалла дан, тІедиллар кхочушдан, муьтІахъ хила кийча хилар гу-
чудаккха;

цхъаьна бен болх вовшахтохаран план хІотто, шен гІуллакх къасто (вовшашца зІе хиларан массо а декъашхочунна бакъахъа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахъ хъесапаш дІасадекъа, белхан тобанийн кепашкахъ дакъалаца (дийцаре диллар, вовшех дагавалар, «хъен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцу декъехъ лакхарчу жамІашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн даращца шен дарийн уьйр хилийта; йукъарчу балха тІехъ ша дакъалацаран эвсараллин мах хадо вовшашца зІе хиларан декъашхоша шаьш хІиттийнчу критерешца; жамІаш йуьхъанцарчу хъесапца а, тобанан хІора декъашхочун цу жамІашка кхачоран гІуллакхца а дуста, жобпаллин гуо дІасабекъа а, тобанна хъалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хъелашкахъ кхочушйен проблемаш гучуйаха;

сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхъамма, тобанехъ сацам бар, тобано сацам бар);

хъесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хІотто, болчу гІирсашка а, шен таронашка а хъаьжжина, дешаран хъесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йелла варианташ тІечІагІйан; дарийн план ша хІотто, иза кхочушйарехъ оьшу нисдарш йукъадало;

шена хетарг къасто а, шен сацамах жобпалла тІеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахъ къамелан а), ша-шен догдаийтаран, рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хъолан нийса мах хадо а, иза хийцаран план йало а;

дешаран хъесап кхочушдарехъ хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хъелашна адаптаци йан а;

гІуллакхдаран жамІашка кхачаран (цакхачаран) бахъанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахъанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тІекаренан Іалашонашка а, хъелашка а хъаьжжина, шен къамел нисдан а; тІекаренан Іалашонан а, хъелийн а жамІ цхъаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тІехъ урхалла даран хъуьнар кхио;

синхаамаш хиларан бахъанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахъ долчух а, цуьнан бахъанех а кхета, къамелан хъал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тІеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиберг а

гПалатвала бакъо йолуш хиларх кхета;
ша а, кхиберш а, йемал ца беш, тГеэцар; цІеначу дагара хила;
гонахарчу дерригенна а Іуналла дан йиш цахиларх кхета.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

5 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн меттан хьолах а, исбаьхьаллех а кхеташ хила, цунна тешалла деш долу масалш дало.

Лингвистикин коьрта дакъош, меттан а, къамелан а коьрта дакъош довза (аз, морфема, дош, дешнийн цхьаьнакхетар, предложени).

Мотт а, къамел а

Барта а, йозанан а къамелан, монологан а, диалоган а йукъара башхаллаш билгалйаха; хІора дийнан дахарехь а, дешарна тІехъажийна долу хьесапаш кхочушдарехь а къамелан гІул-лакхдаран тайпанийн башхаллаш тидаме эца.

Дахарехь биначу тидамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тІехь барамехь 5 предложенел кІезиг доцу барта монологически аларш хІитто.

Лингвистически теманашна йолчу диалогехь а (Іамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тІехь йолчу диалогехь/полилогехь а дакъалаца (барамехь 3 репликел кІезиг йоцуш).

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьІнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин тексташка ладогІаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, довзийтаран, Іаморан, лехаман.

Барамехь 90 дашал кІезиг йоцу йешна йа ладогІна текст барта схьайийца.

Барамехь 140 дашал кІезиг йоцчу ладогІначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьІнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхета: барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догІу хаттарш хІитто а, царна жобпаш дала а; йозанан кепехь йуьхьанцарчу текстан чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийта (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчу текстан барам 90 дашал кІезиг хила ца беза; дацдинчу схьадийцарехь – 95 дашал кІезиг хила ца беза).

Іалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гІирсаш къасто.

Йозанехь вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахь 80 – 90 дешан барам болу текст тІера схьайазйеш а; 10 – 15 дашах лаьтта дешнийн диктант йазйеш а, хьалха Іамийна нийсайазйаран бакьонаш ларйеш хІоттийнчу 80 – 90 дешан барам болчу йозучу текстан буха тІехь диктант йазйеш а; тайп-

тайпанчу лексически дошамех пайдаэца хаа; барта къамелехъ а, йозанехъ а къамелан оздангалла ларйан.

Текст

Текстан коьрта билгалонаш йовза; текст композиционни-маьӀнин дакъошка (абзацашка) йекъа; текстан дакъош а, предложенеш а вовшахтосу гӀирсаш (дешан кепаш, цхьанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххыйн цӀерметдешнаш, дешан йухаалар) бовза; шен текст (барта а, йозанан а) кхолларехъ оцу хаарех пайдаэца.

Текстан, цуьнан композиционни башхаллийн маьӀнин анализ йан, микротемийн а, абзацийн а масалла къасто.

Текстан башхалонаш билгалйаха, цуьнан коьрта билгалонашца (тема, коьрта ойла, предложенийн грамматически уьйр, маьӀнин цхьаалла, гӀеххьа йуьзна хилар) йогӀуш хиларе хьаьжжина а; къамелан функциональни-маьӀнин тайпанан текст хиларе хьаьжжина а.

Текст кхолларан практикехъ (Ӏамийнчун барамехъ) текстан коьртачу билгалонехъ а, къамелан функциональни-маьӀнийн башхаллехъ а, меттан функциональни тайп-тайпаналлехъ а долчу хаарех пайдаэца.

Текст кхолларан практикехъ текстан (дийцар) коьрта билгалонехъ долчу хаарех пайдаэца.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна тӀе а тевжаш, тексташ-дийцарш кхолла; чулацаман суьртана тӀе а тевжаш, тексташ кхолла; (цу йукъахъ барамехъ 3 йа цул сов предложенел кӀезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш а; барамехъ 60 дашал кӀезиг йоцу классехъ йазйеш йолу сочиненеш а).

Кеп талхийна текст йухаметтахӀотто; йуьхьанцарчу текстана тӀе а тевжаш, йухаметтахӀоттийна текст нисйан.

ЛадоьгӀначу а, йешначу а Ӏилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Ӏилманан-кхетаме йолчу текстийн хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: план хӀотто (цхьалхе, чолхе) кхин дӀа а текстан чулацам барта а, йозанан кепехъ а йухаметтахӀотторан Ӏалашонца; текстан чулацам, цу йукъахъ дийцархочун йуьхь хуьйцуш а, схьабийца; тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схьахаржа а, цу йукъахъ лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, дешаран гӀуллакхдарехъ цунах пайдаэца а.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехъ схьагайта.

Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ церан чулацам кхачаме балоран Ӏалашонца тайан (бакъ йолу материал таллар, текстан йуьхьанцара маьӀнин анализ – маьӀнин цхьаалла, дозуш хилар, хаамаш хилар).

Меттан функциональни тайпанаш

Буьйцучу меттан, функциональни стилийн, исбаьхьаллин литературин меттан башхаллехъ лаьцна йукъара кхетам хила.

МЕТТАН СИСТЕМА

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Аьзнийн башхалонаш билгалйаха; озана а, элпана йукъарчу башхал-
лех кхета, аьзнийн системин башхалонаш билгалйаха.

Зевне а, къора а мукъаза аьзнаш, деха а, доца а мукъа аьзнаш
хазарехь къасто а, нийса дIаала а.

Дешнаш дешдакъошка декъа а, уьш нийса дIаала а. Оьрсийн маттара
тIеэцна дешнаш аларехь нохчийн меттан аьзнийн къепено а, интонацино
а тIеIаткъам барца кхоллалуш йолу акцент
дIайаккха.

Барта а, йозанца а дешан фонетически къастам бан.

Дешнаш аларан а, нийсайаздаран а практикехь фонетикех,
графикех, орфоэпех долчу хаарех пайдаэца.

Орфографи

Нийсайаздаран практикехь орфографех долчу хаарех
пайдаэца (цу йукъахь ду **й** элпан а, къасторан **ь, ъ** хьаьркийн а нийсай-
аздарх долу хаарш а).

Лексикологи

Дешан лексически маьIна къасто.

Къамелехь цхьа маьIна долчу а, дукха маьIнаш долчу а дешнех
нийсачу а, тIедеанчу а маьIнехь пайдаэца.

Синонимаш, антонимаш, омонимаш йовза.

Лексически дошамех пайдаэца хаа (маьIнин дошамех,
синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамех).

ЦIена нохчийн а, тIеэцна а дешнаш довза.

Къамелехь дешнех, церан лексически цхьаьнадар тидаме а оьцуш,
пайдаэца,

Фразеологи

Фразеологизмаш йовза. Фразеологизмийн маьIна дийца, уьш сино-
нимашца а, йукъарчу дешнийн цхьаьнакхетаршца а хийца.

Къамелехь фразеологически карчамех пайдаэца,
пайдаэцаран гуо, тIекаренан хьелаш тидаме а оьцуш.

Дешнийн лексически анализ йан (Iамийнчун барамехь).

Дешан хIоттам а, дошкхолладалар а

Дашехь морфемаш йовза (орам, дешхьалхе, суффикс,
чаккхе), дешан лард схьакъасто.

Цхьанаораман (гергара) дешнаш харжа а, къасто а.
Дешнийн кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь хий-
цалуш долу аьзнаш каро.

Схьадевлла а, схьадовлаза а долчу дешнийн лардаш къасто.
Дошкхолладаларан коьрта кепаш, дешнийн кхолладаларан зIенаш
къасто.

Дешхьалхенан а, суффиксан а гIоьнца а, ткъа иштта лардаш
вовшахкхетарца а дешнаш кхолла.

Дешнийн морфемни анализ йан.

Чолхе дацдина дешнаш нийса дӀаала а, царах нийса пайдаэца а.

Морфологи. Къамелан ӕздангалла. Орфографи

Морфологин коьрта кхетамаш бовза.

Коьртачу къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа.

Дешнийн лексико-грамматически тайпанех санна къамелан дакъойх, дешан грамматически маӀнех, нохчийн маттахъ дешарна тӀехъажийна хъесапаш кхочушдарна леринчу къамелан дакъойн къепех долчу хаарех пайдаэца.

Къамел дарехъ а, тайп-тайпана меттан анализ кхочушӀарехъ а морфологех долчу хаарех пайдаэца.

Цердош

Цердош къамелан дакъа санна довза, йукъарчу маӀне а, хаттаре а хъаьжжина; цуьнан грамматически билгалонаш, синтаксически гӀуллакх къасто; къамелехъ цо дечу гӀуллакхах кхето.

Цердешнийн дукхаллин терахъан кепаш нийса кхолла а, къамелехъ царах пайдаэца а. Долахъ а, йукъара а цердешнаш къасто а, къамелехъ царах нийса пайдаэца а.

Цердешнийн грамматически классаш йовза.

1-, 2-, 3-, 4-чуй легарехъ долчу цердешнийн ӕшучу дожаран кеп нийса кхолла а, къамелехъ цунах пайдаэца а.

Цердешнийн нийсайаздаран норманаш (цу йукъахъ цердешнашца **ца** нийсайаздаран норма а) ларӀан.

Цердешнашна морфологически къастам бан.

Оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахъ цердешнийн башхаллех кхета.

Синтаксис. Къамелан ӕздангалла. Пунктуаци

Синтаксисан дакъош довза (дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а); предложенера дешнийн цхъаьнакхетарш къасто; коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетарийн тайпанаш довза (цӀеран, хандешан); дешнийн цхъаьнакхетаршна а, цхъалхечу предложенешна а синтаксически анализ йан; чолхечу предложенешна пунктуационни анализ йан (Ӏамийнчун барамехъ); тайп-тайпана меттан анализ кхочушӀарехъ а, къамел дарехъ а синтаксисах, пунктуацех долчу хаарех пайдаэца.

Чолхейовлаза йолу цхъалхе предложенеш йовза; цхъанатайпанчу меженашца чолхейевлла цхъалхе предложенеш, цхъанатайпанчу меженашца йукъара дош долу а, тӀедерзарца йолу а предложенеш а чулоцуш; аларан Ӏалашоне хъаьжжина (дийцаран, тӀедожоран, хаттаран), эмоцин билгалоне хъаьжжина (айдаран, айдаран йоцу), грамматически лардийн масалле хъаьжжина (цхъалхе, чолхе), коьртаца меженаш хиларе хъаьжжина (йаьржина, йаржаза), пред-

ложенеш йовза; предложенин коьрта а (грамматически лард), коьртаза а меженаш къасто (Гамийнчун барамехь).

Диалогически а, монологически а къамелехь, кехат тЕхь, дІакхайкхорехь, и.д.кх. тЕдерзарх пайдаэца. Предложенехь тЕдерзар а, подлежащи а вовшах къасто. Сацаран хьаьркаш хІитторах кхето.

ТЕдерзарца, цхьанатайпанчу меженашца, цхьанатайпанчу меженашца йукъара дош долчу предложенешкахь; ма-дарра къамелаца йолчу предложенешкахь; хуттургаш йолчу а, хуттургаш йоцчу а уьйраца дозуш долчу дакъойх лаьтгачу чолхечу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хІитторан пунктуационни норманаш йозанехь ларйан; йозанехь диалог кечйан.

ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

Тематикин планировани йалийна дешаран шерашца, цу тӀехь гайтина теманаш Iаморна, карладаккхарна, тайп-тайпанчу талламан белхашна билгалдаьккхина сахьтийн магийна масалла.

Теманаш Iаморан рагI цхьана классан гурашкахь хийца йиш йу.

Дешархойн гIуллакхан коьрта тайпанаш хIора тема Iаморехь далийна а, Iаморан кхочушдан лору жамIашка кхачарна тӀехьажийна а ду.

5 КЛАСС

Йукъара масалла – 102 сахьт.

Теманаш Iаморан рагI цхьана классан гурашкахь хийца йиш йу.

Карладаккхар вовшахтохарна сахьтийн магийна масалла – 6 сахьт, царах дешаран шеран йуьххьехь – 3 сахьт; дешаран шеран чаккхенехь – 3 сахьт.

ЖамIадаран таллам (сочиненеш, изложенеш, талламан белхаш

йукъалоцуш) вовшахтохарна а, дIабахьарна а сахьтийн магийна масалла – 12 сахьт.

Тематикин дакъош, теманаш	Коьрта чулацам	Дешархойн гIуллакхдаран коьрта тайпанаш
МАТТАХ ЛАЬЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ (2 с)		
<p>Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а. Лингвистика маттах лаьцна Иилма санна. Лингвистикин коьрта дакъош</p>	<p>Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а (шуьйра дешнийн дIахIоттам, дукха маьIнаш долу дешнаш хилар, дешан тIедеанчу маьIнин кхиьна кьепе, синонимаш а, антонимаш а, кицанаш а, аларш а). Нохчийн меттан дошкхолладаларан таронаш (йуьхьанцарчу ишколехь Iамийначун барамехь). Лингвистикин коьрта дакъош (фонетика, орфоэпи, графика, орфографи, лексикологи, дошкхолладалар, морфологи, синтаксис, пунктуаци). Мотт адамийн тIекаренан гIирс санна. Меттан а, кьамелан а коьрта дакъош: аз, морфема, дош, дешнийн цхьаьнакхетар, предложени</p>	<p>Дукха маьIнаш долчу дешнийн лексически маьIнийн анализ йан, дешан нийса а, тIедеана а маьIнаш, синонимийн могоарерчу дешнийн а, антонимийн а маьIнаш дуста. Йиначу анализан буха тӀехь нохчийн меттан хазаллех а, хьолах а хетарг ша кепе дало. Лингвистикин коьртачу дакъойн башхалонаш билгалйаха. Дешнаш а, йукъараллин хьаьркаш а (некъан хьаьркаш, сервисан хьаьркаш, хьалххенцара хьаьркаш, математикин символаш, и.д.кх.) йустарна бахьанаш кьасто. Хьаьркийн кьепен а, адамийн тIекаренан гIирсан а санна меттан башхалонаш билгалйаха. Меттан а, кьамелан а коьрта дакъош каро а,</p>

		дуста а (йуьхьанцарчу ишколехь Iамийнчун барамехь)
МОТТ А, КЪАМЕЛ А (2 с)		
Мотт а, къамел а. Монолог. Диалог. Полилог. Мотт гIуллакхдар санна	Барта а, йозанан а къамел, монолог а, диалог а, полилог а. Маршалла хаттаран, Iодикайаран, дехаран, баркаллин къамелан кепаш. Къамелан гIуллакхан тайпанаш (къамел дар, ладогIар, йешар, йаздар), церан башхаллаш.	Дахарехь биначу тидамийн, Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Iилманан-кхетама йолу литература йешаран буха тIехь барта монологически аларш хIитто. Йешна йа ладогIна текст барта схьайийца, цу йукъахь дийцархочун йуьхь хуьйцуш а. Лингвистически теманаша йолчу диалогехь а (Iамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тIехь йолчу диалогехь/полилогехь а дакъалаца. Барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догIу хаттарш хIитто а, царна жьопаш дала а. Йуьхьанцарчу текстан чулацаман анализ йан, йозанан кепехь ма-барра а, бацбина а иза бовзийта. Дахарехь а, книгаш йешарехь а зеделлачунна, чулацаман суьртана тIе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукъахь сочиненеш-миниатюраш а)
ТЕКСТ (4 с)		
Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан композиционни дIахIоттам. Къамелан функционални-маьIнин тайпанаш. Дийцар	Текстах кхетам. Текстан маьIнин цхьаалла. Текстан тема а, коьрта ойла а. Текстан микротема. Текстан композиционни дIахIоттам. Абзац текст композиционни-маьIнин дакъошка йекъаран гIирс санна. Текстан предложенеш а, дакъош а вовшахтосу	Текстан коьрта билгалонаш йовза; текст композиционни-маьIнин дакъошка (абзацашка) йекъа. Текстан предложенеш а, дакъош а вовшахтосу гIирсаш (дешан кепаш, цхьанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш,

<p>къамелан тайпа санна. Дийцар. Текстан маЪнин анализ. Текстан хаамаш хийцар</p>	<p>гГирсаш: дешан кепаш, цхъанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххыйн цЦерметдешнаш, дешан йухаалар. Къамелан функционални-маЪнин тайпанаш: суртхЮоттор, дийцар, ойлайар; церан башхаллаш. Дийцар къамелан тайпа санна. Дийцар. Текстан маЪнин анализ: цуънан композиционни башхаллийн, микротемийн, абзацийн, текстехь предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гГирсийн а; метган суртхЮотторан гГирсех пайдаэцар (Иамийнчун барамехь). Йешначу йа ладоьгИначу текстан чулацам ма-барра а, хоржуш а, бацбина а схъабийцар. Дийцархочун йуьхь а хуьйцуш, текстан чулацам схъабийцар. Текстан хаамаш хийцар: текстан цхъалхе а, чолхе а хьесап</p>	<p>антонимаш, йаххыйн цЦерметдешнаш, дешан йухаалар) бовза; шен текст (барта а, йозанан а) кхолларехь оцу хаарех пайдаэца. Текстан анализ йан а, башхалонаш билгалйаха а, цуънан коьрта билгалонашца (тема, коьрта ойла, предложенийн грамматически уьйр, маЪнин цхъаалла, гГеххъа йуьзна хилар) йогIуш хиларе хъаьжжина а; къамелан функционални-маЪнин тайпанан текст хиларе хъаьжжина а. Текстехь бийцинчу хиламийн, процессийн уьйр билгалйаккха. Дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, къамелан функционални-маЪнин тайпанан (дийцар) тексташ кхолла; чулацаман суьртана тIе а тевжаш, тексташ кхолла; Кеп талхийна текст йухаметтахЮотто; йуьхьанцарчу текстана тIе а тевжаш, йухаметтахЮоттийна текст нисйан. Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ тайан, церан чулацам кхачаме балоран Иалашонца: бакъ йолчу материалан мах хадо, текстан анализ йан, маЪнин цхъаалле, дозуш хиларе, хаам хиларе хъаьжжина. Йуьхьанцара а, тайина а тексташ йуста</p>
---	--	---

МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ (2 с)

Метган функционални	Метган функционални тайпанех лаьцна йукъара	Метган тайп-тайпанчу функционални тайпа-
---------------------	---	--

тайпанаш (йукъара кхетам)	кхетам: буйцучу маттах, функционални стилех (Илманан, гуллакхан, публицистически), исбаьхьаллин литературин маттах	нийн (буйцучу меттан, функционални стилийн (Илманан, гуллакхан, публицистически), исбаьхьаллин литературин меттан) тексташ йовза
МЕТТАН КЪЕПЕ (33 с)		
Фонетика. Графика. Орфоэпи (11 с)	Фонетика а, графика а лингвистикин дакъош санна. Аз меттан дакъа санна. Озан маьІна къасторан гуллакх. Нохчийн меттан мукъачу аьзнийн система. Нохчийн меттан мукъазчу аьзнийн система. Къамелан дарехь аьзнийн хийцадалар. Фонетически транскрипцин элементаш. Дешдакъа. Тохар. Аьзнаш, элпаш цхьаьнадар. Нохчийн алфавитан хЮттам. Дош фонетически къастор. Орфоэпи лингвистикин дакъа санна. Интонаци, цуьнан функцеш. Интонацин коьрта элементаш.	Къамелан озан маьІна къасторан гуллакхах кхета, масалш дало. Йалийнчу билгалонашца къамелан аьзнаш довза, дешан аьзнийн хЮттам бовза. Йалийнчу билгалонашца аьзнаш тайпанашка декъа. Зевне а, къора а мукъаза аьзнаш, деха а, доца а мукъа аьзнаш къасто. Транскрипцин элементийн гуьнца дешнаш аларан а, йаздаран а башхаллех кхето. Дешан аьзнийн а, элпийн а хЮттамаш буста. Дешнаш дешдакъошка декъа а, дешнаш цхьана моганера вукху могане нийса сехьадаха а. Іалашонца а, эмоцин билгалонца а тайп- тайпана долу аларш нийсачу интонацица ала
Орфографи (2 с)	Орфографи лингвистикин дакъа санна. Й элпан нийсайаздар. Къасторан ь, ъ хьаьркийн нийсайаздар.	Нийсайаздаран практикехь орфографех долчу хаарех пайдаэца (цу йукъахь й элпан а, къасторан ь, ъ хьаьркийн а нийсайаздарх долу хаарш а). Оьшу хаам каро а, цунах пайдаэца а
Лексикологи (7 с)	Лексикологи лингвистикин дакъа санна. Дош – меттан коьрта дакъа. Цхьа маьІна долу а, дукха маьІнаш долу а дешнаш.	Дешан лексически маьІнех кхето тайп- тайпанчу кепашца (цхьанаораман (гергара) дешнаш харжар;

	<p>Дешан нийса а, тЕдеана а маЪнаш.</p> <p>Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.</p> <p>Лексически дошамийн тайпанаш а (маЪнин дошам, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш), ненан меттан дешнийн хьал карадерзорехь цара ден гУллакх а.</p> <p>Цена нохчийн а, тЕэцна а дешнаш</p>	<p>синонимаш, антонимаш, омонимаш харжар; дешан маЪна къастор, контексте хьаьжжина а, маЪнин дошаман гЮьнца а). Цхьа маЪна долу а, дукха маЪнаш долу а дешнаш довза, дешан нийса а, тЕдеана а маЪнаш къасто. Йеллачу билгалонца дешан нийса а, тЕдеана а маЪнаш дуста.</p> <p>Синонимаш, антонимаш, омонимаш йовза, дукха маЪнаш долу дешнаш а, омонимаш а къасто.</p> <p>Цена нохчийн а, тЕэцна а дешнаш довза.</p> <p>Тайп-тайпанчу лексически дошамашкахь (маЪнин дошамаш, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш) оьшу хаам каро а, цунах пайдаэца а</p>
<p>Фразеологи (3 с)</p>	<p>Фразеологизмаш, церан маЪна, царах пайдаэцар.</p> <p>Фразеологически эквиваленташ оьрсийн маттахь.</p> <p>Фразеологически дошамаш.</p>	<p>Фразеологизмаш йовза. Фразеологизмийн маЪна дийца, уьш синонимашца а, йукьарчу дешнийн цхьаьнакхетаршца а хийца.</p> <p>Къамелехь фразеологически карчамех пайдаэца, пайдаэцаран гуо а, тЕкаренан хьелаш а лоруш</p>
<p>Дешан хЮттам а, дошкхолладалар а (10 с)</p>	<p>Морфема меттан уггар жима маЪне дакъа санна. Дешан лард. Морфемийн тайпанаш (орам, дешхьалхе, суффикс чаккхе).</p> <p>Цхьанаораман (гергара) дешнаш.</p> <p>Нохчийн маттахь дешнаш кхолладаларан коьрта кепаш.</p> <p>Дешнаш кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь мукьачу а, мукьазчу а аьзнийн хийцадалар.</p> <p>Дешнийн морфемни анализ</p>	<p>Морфемин меттан уггар жимачу маЪнечу декъан санна башхалонаш билгалйаха. Дашехь морфемаш йовза (орам, дешхьалхе, суффикс, чаккхе), дешан лард схьакъасто.</p> <p>Дешнийн кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь хийцалуш долу аьзнаш каро.</p> <p>Дешнийн морфемни</p>

		анализ йан. Цъханаораман (гергара) дешнаш къасто а, харжа а
МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ОРФОГРАФИ (14 с)		
Морфологи лингвистикин дакъа санна (1 с)	Морфологи лингвистикин дакъа санна. Къамелан дакъош дешнийн лексико-грамматически тайпанаш санна. Нохчийн маттахъ къамелан дакъойн къепе. Коърта къамелан дакъош, церан грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически гІуллакх	Дешан грамматически маъІнин башхаллаш билгалйаха а, церан анализ йан а, лексически маъІница дуьстича. Коърта къамелан дакъош а, церан кепаш а (Іамийнчун барамехъ), гІуллакхан къамелан дакъош а (йукъара кхе- там) довза. Морфологин коърта кхетамаш бовза. Коъртачу къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа. Дешнийн лексико- грамматически тайпанах санна къамелан декъах, дешан грамматически маъІнех, нохчийн маттахъ дешарна тІехъажийна декхарш кхочушдарна леринчу къамелан дакъойн къепех долчу хаарех пайдаэца. ЦІердешнаш, билгалдешнаш, хандешнаш довза. Тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехъ а, къамел дарехъ а морфологех долчу хаарех пайдаэца
ЦІердош (13 с)	ЦІердош къамелан дакъа санна. ЦІердешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгало- наш, синтаксически функцеш. Къамелехъ цІердешан гІуллакх. Долахъ а, йукъара а цІердешнаш. Долахъ цІердешнийн нийсайаздар. ЦІердешнийн грамматически классаш. ЦІердешнийн терахъ.	ЦІердешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто а, церан башхалонаш билгалйаха а. Къамелехъ цІердашо кхочушдечу гІуллакхах кхето. Долахъ а, йукъара а цІердешнаш, са долу а, са доцу а хІума

	<p>Цхьаллин йа дукхаллин терахьан бен кеп йоцу цӀердешнаш. ЦӀердешнийн легарш. Дожарийн маӀна. ЦӀердешнаш кхолладаларан некъаш. ЦӀердешнашца ца нийсайаздар. ЦӀердешнаш морфологически къастор</p>	<p>билгалӀен цӀердешнаш къасто. ЦӀердешнийн легарш къасто. ЦӀердешнийн грамматически классаш йовза. ЦӀердешнийн дукхаллин терахьан кепаш нийса кхолла а, къамелехь царах пайдаэца а. ЦӀердешнийн морфологически анализ йан. ЦӀердешнийн нийсайаздаран норманаш (цу йукъахь цӀердешнашца ца нийсайаздаран норма а) ларӀан</p>
--	--	--

СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЪДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ (27 с)

<p>Синтаксис лингвистикин дакъа санна. Дешнийн цхьаьнакхетар (7 с)</p>	<p>Синтаксисах лаьцна кхетам. Пунктуацех лаьцна кхетам. Сацаран хьаьркаш а, церан функцеш а. Дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а синтаксисан дакъош санна. Дешнийн цхьаьнакхетар а, цуьнан билгалонаш а. Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетаран коьрта тайпанаш (цӀеран а, хандешан а)</p>	<p>Синтаксисан дакъош довза (дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а). Сацаран хьаьркийн функцеш къасто. Предложенера дешнийн цхьаьнакхетарш къасто; коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетарийн тайпанаш довза (цӀеран, хандешан). Дешнийн цхьаьнакхетарехь дешнаш цхьаьнакхетаран норманаш талхор къасто</p>
---	--	--

<p>Цхьалхе шинахЮттаман предложени (20 с)</p>	<p>Предложени а, цуьнан билгалонаш а. Предложенийн тайпанаш, аларан Iалашоне а, эмоцин билгалоне а хьаьжжина. Дийцаран, хаттаран, тӀедожоран; айдаран а, айдаран йоцчу а предложенийн маӀнин а, интонацин а башхаллаш.</p>	<p>Аларан Iалашоне хьаьжжина (дийцаран, тӀедожоран, хаттаран), эмоцин билгалоне хьаьжжина (айдаран, айдаран йоцу), грамматически лардийн масалле хьаьжжина (цхьалхе, чолхе), коьрта-за меженаш</p>
---	--	--

	<p>Предложенин чаккхенехъ сацаран хъаьркаш. Интонаци.</p> <p>Предложенин коьрта меженаш (грамматически лард).</p> <p>Сказуемин подлежащица барт хилар.</p> <p>Грамматически лардийн масалле хъаьжжина, предложенийн тайпанаш: цхьалхе, чолхе. Йаьржина а, йаржаза а предложенеш.</p> <p>Предложенин коьртаза меженаш.</p> <p>Къастам а, и гайтаран гИрсаш а. Кхачам а (нийса а, лач а), и гайтаран тайпаналлин гИрсаш а.</p> <p>Латтам, и гайтаран тайпаналлин гИрсаш (Гамийнчун барамехъ), маьӀне хъаьжжина, латгамийн тайпанаш.</p> <p>Предложенин цхьанатайпана меженаш, къамелехъ цара деш долу гӀуллакх.</p> <p>Гедерзарца йолу предложени. Диалог.</p> <p>Цхьалхечу предложенин синтаксически къастам</p>	<p>хиларе хъаьжжина (йаьржина, йаржаза) предложенеш йовза а, церан башхалонаш билгалйаха а.</p> <p>Йаьржина, йаржаза предложенеш къасто, уьш йустарна бахьанаш каро а, йуста а.</p> <p>Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш къасто (Гамийнчун барамехъ).</p> <p>Цхьанатайпанчу меженашца, гедерзарца чолхейевлла цхьалхе предложенеш йовза.</p> <p>Гедерзарх пайдаэца диалогически а, монологически а къамелехъ, кехат гехъ, дакхайкхорехъ, и.д.кх.</p> <p>Цхьалхечу а, чолхечу а предложенешкахъ сацаран хъаьркаш хитторан пунктуационни норманаш йозанехъ ларйан.</p> <p>Цхьалхечу предложенин синтаксически анализ йан.</p> <p>Цхьалхе, чолхе предложенеш йовза</p>
--	---	--